

жасалған кей туынды сын есімдер салыстыру, ұқсату мағынасын жасайды, артықшыл молшыл, акшыл

– тек сөзжасамдық жұрнағы белгі қасиетті білдіріп тұратын туынды сын есімін жасайды. М. Томанов осы жұрнақтың білдіретін мағынасы туралы былай дейді: «Кейбір сын есімдерге -дақ, -тек, аффикс жалғанып, сапаның бөседігін, толық еместігін білдіреді» [3, 199 б.]. Мысалы: Мына мінезі әуелгіде акын балаға ұнамаған, тым жеңілтек көрініп еді (Д. Досжанов).

– мық, -амық сөзжасамдық жұрнағы заттың түсін солғындатып көрсететін мағыналы туынды сын есім жасайды. Мысалы: Боз жорға мініп, бозамық түнде, бозжігіт болып ұрынбақ маған... Бозамық дала қауырт көктей қоймаса да, ойдым-ойым шабындық ертең-ақ тебінетіндей түрі бар («Қаз. әдебиеті»). Сызамық жерге төсеп тастап, батырдың алғашқы айқайын күтіп жағыр (М. Жұмалиев).

– ша, -ше сөзжасамдық жұрнағы сын есімнен сын есім тулдрып, сапаның ерекше қасиетін, яғни сапа-ының әлсіздігін, бөседігін білдіреді. Мысалы: Арбада арықша келген әйел отыр (З. Шашкин). Батысқа еңкейген күннің бір жақ шеті теңіздің жиектеген қонырша бұлтқа малына берді (С. Мұқанов). Заводтың өзі, машина құрған жері әлгі биікше шоқының үстінде (С. Сейфуллин).

–мыш, -амыш сөзжасамдық жұрнағы ала сын есіміне жалғанғанда екі мағына білдіретін туынды сын есім жасалады.

Мысалы: Ауызғы бөлмеге аламыш шымылдық ұсталыпты («Қаз. әдебиеті»). Бұл жерде қызылдық-жасылдық немесе кара ала, ақ ала түстің аралас келуін көрсетеді. Екінші мағынасы- бір тегіс емес, бір жері олай, бір жері бұлай, ойдым-ойдым дегенді білдіреді. Мысалы: Ала ат пен сары түйелі үш қалашы мәнімен төртөу болып, малтыға-жығыла аламыш еріген қалың қармен, сулы кара жермен жылжып келеміз (С. Сейфуллин).

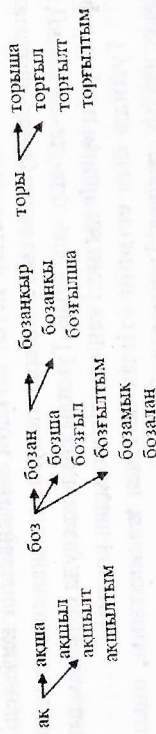
–кыл, -ғыл сөзжасамдық жұрнағы да сын есімнен сын есім тулдрыады. Мысалы: Аңқыл дәмді дәрі- қалыңек (Дәрігер). Үнемі бозғыл бетіне қан жүтіріп, күреңге бастады (Ә. Нұрпейісов).

–кыш, -ғыш аффиксін -ғыл аффиксімен салыстырғанда, алдыңғы элементтері бірдей болып шығады да (-кы, -ғы), айырмашылық тек соңғы элементтерінде ғана (-ш, -л). Мысалы: Өткендігідей емес, үстіне сарғыш гимнастерка, галифе шалбар, аяғына етік киіпті (М. Сүндетов).

–кылтым, -кілтім, -лтым, -шылтым, -шілтім құранды жұрнағы туынды сын есім жасайды. Мысалы: Самал тербеткен жусанның аңқылтым исі тынысты тіпті кеңітіп, ауа орнына рақат жұпарын жұтып келе жатқан сияқтымын (С. Мұқанов). Ашымалдың

туынды сын есімі а) адамға қатысты; ә) жағымсыз эмоция туғызалды; б) кейде жағымды эмоция да туғызалды; в) заттың ішкі қасиетін білдіреді.

Сын есімнен туынды сын есім тулдрыатын жұрнақтарға, олардың семантикалық ерекшеліктеріне тоқталып өтейік. Тіл өзінің ұзақ тарихи даму процесінде түр-түс атауларының белгілі бір жүйесін құрып және түр-түске қатысты лексикамызды сөзжасам арқылы ылғи толықтырып, байытып отырады. Осының нәтижесінде тілдік қорымызда түлғалық және мағыналық жағынан ыңше түрлі сөздер мен сөз тіркестері дүниеге келіп, атау ретінде қалыптасып, қолданылы бастайды. Сын есімнен жасалған туынды сын есімдер түр-түстің бірнеше ренкін анықтайды. Кейде бір туынды сын есім өзi қосалқы ренктерді білдіруі де мүмкін. Түр-түсті ағайтын сын есімдерге табиғат, адам, мад, хайуанат, деректі, дерексіз зат т.б. анықтайтын сөздер жатады. Мысалы:

Туынды сын есімдер тіліміздегі белгілі сөзжасамдық қосымшалар арқылы жасалады. Сөз тулдрыушы қосымшалардың біразы бүгінде көңелініп, мағынасы күңгірттеңіп, тек туынды түбір құрамында ғана қолданылады да, оларды этимологиялық талдау арқылы ғана анықтауға болады. Мәселен, біраз сын есімдерде -кыл, -ғыл (тарғыл, кошкыл, бозғыл), -ша, -ше (акша, бозша), -ан, -ен (күрен, бозан), -ғылт, -гілт (бозғылт, сұрғылт) т.б. кездесетін қосымшалар тілімізде бүгінде жеке-дара тұрып, жана сөз жасау процесіне онша қатыспаса да, олардың сын есімнің әр түрлі түстерін жасауда қолданылып, сөз тулдрыушылық қызмет атқаратынын аңғаруға болады.

–шыл, –шіл сөзжасамдық жұрнағы сын есімге жалғанып, сапаның толық еместігін білдіретін туынды сын есім жасайды. Мысалы: Екішіл Тілеубергенмен айтысқан жанашыл жігітіміздің аузынан ең құрмаса бір ауыз есті сөз шықпағаны болды (О. Сәрсәлібаев). Кішкәк көкішіл көзі шегірейіп, Мысық ойыншықтарын бауырына қарай икемдей берді (С. Бегалин). Қазақстан жанашыл жолдт жолына бет алды («Қаз. әдебиеті»). Бұл жұрнақ арқылы